

A SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR AZ EGYKORI PÁLOS KOLOSTORBAN.

KOLLÁNYI FERENCZTÖL.

(Négy hasonmással a szövegben.)

Ugyanezen nyáron a könyvtár személyzetében is változás történt.

Petravich még május havában kinyilatkoztatta Széchényi előtt, hogy le fog mondani hivataláról és atyjánál, vagy testvérénél vonja meg magát. A lemondás közvetlen okairól nem tudunk közelebbit. Tény az, hogy kedvezőtlen egészségi állapota kényszerítette őt e lépésre.¹ Azonban némely jelek arra látszanak mutatni, hogy emellett Millerrel való viszonya sem volt teljesen kielégítő.

Széchényi Miller által adatta tudtára Petravichnak, hogy a lemondást elfogadja, és 2000 frt. végkielégítést is ad neki; megkívánja azonban, hogy egy megfelelő lemondási iratot állítson ki és hogy az általa kezelt könyveket jegyzék mellett adja át hivatali utódjának. Ha ez ekként, az ő kívánságának megfelelően már végbe ment, úgy nemcsak a 2000 forintot fogja neki kifizettetni, hanem az átadással járó munka fejében, külön jutalom czímén, még bizonyos szerényebb összeget is juttat neki.²

Miller június 3-án levélben értesíti Petravichot a gróf elhatározásáról, felszólítván őt, hogy míg hivatalát utódjának át nem adta, ne távozzék el Pestről. Együttal megjegyzi, hogy bár őneki méltó oka lenne a panaszra, mégis, hogy kimutassa iránta való jóakarátát, az átadás körül teljesítendő munka fejében még bizonyos jutalmat is fog számára a grófnál kieszközölni.³

¹ Mátray: A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai című munkájában Pest, 1868.), azt olvassuk, hogy elmebeteg volt.

² Miller levelezése IV. 107.

³ Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám. II. csomag, 47. szám.

Kiállítván Petravich a nyilatkozatot, a melyben megrendült egészségi állapotára való hivatkozással lemond a Széchényi-országos-könyvtárnál viselt állásáról, Széchényi ezt haladéktalanul bejelentette a helytartótanácsnak és egyidejűleg, június 4-én, kinevezte helyére a szegedi származású Gruber Károly Antalt, Battyáni József nógrádi főispán titkárát, s a kinevezést megerősítés céljából a helytartótanács elé terjesztette. Mire a helytartótanács június 4-iki ülésében a kinevezést tudomásul vette, Grubert megerősítette és fizetését június 5-étől számítva folyósította.¹

Gruber, a ki főleg szépirodalmi munkáival tette ismertté a német olvasó-közönség előtt nevét, már az 1802. év őszén kérte Széchényit, alkalmazza őt az újonnan létesített országos könyvtárnál. Ekkor azonban a gróf kénytelen volt neki azt válaszolni, hogy sajnálatára, korábbi és igen előkelő helyről jövő ajánlatok már megkötötték kezét. De biztosította, hogy ha alkalma nyílik reá, meg fogja mutatni iránta való jóindulatát.² Így történt, hogy a gróf, Petravich távoztával minden fontolgtatás nélkül kinevezte helyére Grubert, a ki különben már 1803 október havában a katalogus újonnan megjelent pótköteteinek szétküldésében is segédkezett neki.

Millernek azonban nem volt inyére a kinevezés. Annyira nem, hogy Széchényinek mindenféle kellemetlen következményeket helyezett, a kinevezésből kifolyólag, kilátásba. Ha jól sejtjük, erre semmi egyéb oka nem volt, mint hogy a gróf az ő tudta, megkérdezése nélkül hozta be Grubert a könyvtárba.

Széchényi meglehetősen éles hangon válaszol június 26-án Millernek, sajnós, előttünk ismeretlen levelére. Petravichot — írja — szívből sajnálom, bár önhibájából jutott ily szánandó helyzetbe, és tehetségem szerint igyekeztem rajta részint rokonaim, részint mások útján segíteni. Erre bizonyára nem voltam kötelezve. Minderről uraságod is tudomással bír s így módjában állott volna azokat a titkárokat és tanácsosokat felvilágosítani, a kik báró Podmaniczky ebédjén úgy nyilatkoztak, hogy az intézet érdekében szelidebb eszközökkel kellett volna az ügyet elintézni. Engem különben legkevésbé sem zavar az, hogy ők mily balul ítélnék

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1805. Nr. 14083. Széchényi levéltár I. kötet, 13. szám, II. csomag, 49. szám.

² Gruber levelezése. Múzeumi kéziratár Quart. Lat. 771.

meg, s hogy így gondolkoznak és ítélnek felőlem. Ezek a jó urak ugyanis csak jámbor kívánságokkal — a mi végre is könnyű dolog — én ellenben tényleg, a mi nehezebb, rajta voltam, hogy a szerencsétlenül segítsek. Hogy ezt tartozó kötelességből, avagy tisztán könyörületből tettem-e, döntsek el a fensőbb hatalmak.

Hogy javaslatomat, Gruber kinevezését illetőleg, a helytartótanács hidegen fogadta (Isten tudja kinek a sugalmazása alapján) fájdalom ugyan, de azért nem hagyom magam többé rábeszélni, hogy lemondjak a nekem kegyesen engedélyezett kinevezési jogról.

Kevésbé bánt a tudósok véleménye ebben a dologban, bár egyébként súlyt helyezek nyilatkozataikra; mert ha oly nevezetes embereknek, mint Schedius, Schwartner, Révay stb. meg vannak nem csak a tudományos téren, hanem egyébként is a maguk személyes ellenségei, és ha meg voltak elég szép számmal uraságnak is, a mikor sokak ellenére kineveztem mostani állására, ki fogja megakadályozhatni, hogy Grubernek is meg legyenek a maga ellenfelei? Elég nem szép dolog azonban, hogy még jellemét is leszólják. Ez már nem méltó a tudósokhoz. Éppen azért, ismervén uraságnod méltányos és igazságos lelkületét, nem hiszem, hogy ezen hírlélek által megtévesztve, mielőtt ismerné ezen »alkalmatlan egyént« az ő kineveztetése által »büntetve érezné magát« és tőlem még tovább is tudakolni kívánná, hogy »micsoda czélból is« neveztem ki őt. Némely, — bizonyos reájuk nem tartozó dolgokra kíváncsiaknak azonban megmondhatom, hogy ezen »állhatatlan« Gruber magyar nemes ember, a ki már 7 éven át teljesíti Batthyáni József ő exja mellett kifogástalanul a titkári teendőket, csekélyke fizetésért, a miből szegény elaggott édes anyját is segélyezi és hogy őt több előkelő úri ember melegen ajánlotta nekem. A mi pedig irodalmi jártasságát illeti, azon felül, hogy a legtöbb európai nyelvet bírja, azt hiszem tökéletesen meg fog felelni annak az állásnak, melyre őt szántam, a kancellistaságnak, még ha kritikusai nem magasztalják is őt.

Hogy mikor lehet Pesten, még magam sem tudom. Hivatalos elfoglaltsága és édes anyja ügyei tartják őt vissza. Ez mindenestre olyannyira menthető okul szolgál elmaradásának, hogy hiszem, miszerint uraságnod is készségesen fogja távollétének rövid ideje alatt egyedül vinni a könyvtár ügyeit. Ennek nem kellett volna történnie, ha uraságnod, miként kértem is erre, nem küld

el Petravichot utódjának megérkezte előtt. Annál kevésbé kellett volna őt az én utalványozásom nélkül kifizetni, a mi megvalloim rosszul esett és nem szeretném ha a jövőben ismétlődne. De ha már rendelkeztek is erszényem felett, legalább ne terheltecsék Petravichtól oly nyugtát kérni, a melyben elismeri, hogy végleg ki van elégítve, s a mi nekem a jövőben biztosítékul szolgáljon.

Én is tudom, hogy nincs szokásban miszerint az előd darabonkint adjon át mindent utódjának. De kénytelen voltam ezt sürgetni a Czenken eszközölt átadás után, a mikor újból kellett megvásárolnom oly könyveket, a melyek már egyszer meg voltak. Egyébiránt, ha uraságod rövidebb uton akarja azt elvégezni, a mit én pontosabban szerettem volna végrehajtani, semmi kifogásom ellene.

Azokra vonatkozólag, a kik úgy nyilatkoztak, hogy ha Gruber kanczellistává kineveztetik, soha sem fogják többé átlépni a könyvtár küszöbét, csak annyit mondhatok, hogy sajnálom kellene őket ha képesek lennének távol maradni Gruber jelenléte miatt, daczára a sok kiváló író munkájában rejlő vonzerőnek.¹

Nem is lett semmi a kilátásba helyezett összeesküvésből. Ellenkezőleg, nem egy íróember örömeinek adott kifejezést Gruber kineveztetése felett. Pl. Engel is azt írja éppen Millernek szeptember 7-én, hogy örvend miszerint az országos könyvtárnál csupa ember-séges és szolgálatkész író nyer alkalmazást.² Sőt maga Miller is jónak látta Grubert barátságos előzékenységgel fogadni. Legalább Gruber, midőn 1805 november 3-án újból köszönetet mond Széchényinek a kinevezésért, áradozó szavakkal magasztalja Millert, a ki szeretetreméltó, jóindulatú bánásmódjával valósággal élvezette teszi számára a hivataloskodást.

Míg a személyi változás a könyvtár benső életében ekként némi mozgalmat idézett elő, az alatt két főrangú irodalombarát jóindulatú érdeklődése egy nagyobb gyűjteménynek megszerzését és a Széchényi-országos-könyvtárral való egyesítését igyekezett lehetővé tenni.

Az illetők törekvése annál jobban megérdemli méltánylásunkat, mert kezdeményezésük lökést adott a Magyar Nemzeti Múzeum megalkotásának is.

¹ Miller levelezése IV. 108.

² U. ott.

Talán nem kerülte ki figyelmünket, hogy Széchényi abban a fölterjesztésében, a melyet 1802 márczius havában a felséghez intézett, s a melyben gyűjteményét a nemzetnek adományozta, majd »hazai múzeumnak«, majd pedig »országos múzeumnak« is nevezte az általa létesítendő intézetet. Ebből nemcsak arra következtethetünk, hogy ő a könyvekből, régi pénzekből, czimerekből és képekből álló gyűjteményt nem tartotta a szorosán vett könyvtár elnevezése alá foglalhatónak, hanem arra is, hogy ha nem gondolt is a Magyar Nemzeti Múzeum mai sokféle osztályára, mégis már eleve úgy tekintette az általa alapított intézetet, mint a hazai irodalomnak, régiségeknek, képeknek fejlődésre hivatott múzeumát.

Erre látszik mutatni azon körülmény is, hogy neje, a ki érzékeny lelkének minden fogékonyságával támogatta őt a nemzeti kultúra érdekében kifejtett tevékenységében, s a ki előtt bizonyára nem voltak elrejtve tervei, 1803-ban a könyvtárnak és az idővel ezzel egyesítendő Múzeumnak ajánlja fel gazdag ásványgyűjteményét.

A múzeum eszméjének valóságos atyja, leggondosabb, leg-hatalmasabb ápolója azonban maga József főherczeg nádor volt, a ki attól az időtől kezdve, hogy a Széchényi alapította intézetnek védnökévé lett, folyton fokozódó buzgósággal törekedett a Széchényi-országos-könyvtárt oly hatalmas nemzeti intézménynyé fejleszteni, a mely arányaiban és gazdagságában a nemzethez méltóan, a magyar kulturát minden irányban felölelve, az irodalom és tudomány, a szépművészet és természet hazai termékeinek összegyűjtését tűzze ki maga elé feladatul.

A nádornak évről-évre jobban növekvő eme érdeklődése, minden kigondolható alkalommal jelentkező buzgalma és nagyerejű támogatása terelte az 1805. év tavaszán Brunszwik József és Eszterházy József grófoknak figyelmét is az új intézetre és keltette bennük azt a gondolatot, hogy Giovane herczegné gyűjteménye az intézet részére megszereztessek.

Giovane Julia herczegné, Mária Lujza egykori főudvarmesternője, a ki nemcsak szellemes, bájos egyéniségével szerzett magának sok jóakarót, hanem irodalmi munkásságával a tudós világ figyelmét is magára vonta, már hosszabb időn át élt férjétől elváltan Bécsben és legutóbb oly nyomasztó körülmények

közt, hogy hitelezői végre csődöt kértek ellene. Ekkor valamely ismeretlen jóakarója emlékiratot nyújtott be a legfelsőbb helyen, a melyben azt ajánlotta, hogy a hercegné tulajdonát képező igen becses gyűjtemény szereztessék meg valamely országos intézet részére. Miután Brunszwik és Eszterházy grófok szintén azon voltak, hogy a hercegné a gyűjtemény értékesítése által megszabadíttassék hitelezőinek zaklatásától, az udvarnál arra gondoltak, hogy ők nyújtották be az emlékiratot. Midőn azonban a helytartótanács erre vonatkozólag felvilágosítást kért tőlük, kijelentették, hogy az emlékiratról mindezeideig tudomásuk nem volt, mindazonáltal ők is abban a véleményben vannak, hogy a gyűjteményt meg kellene venni annak az intézetnek a részére, a melynek alapját gróf Széchényi nagylelkű ajándéka már megvetette. Hogy ez megtörténhessék, főleg két dolgot tartanak szükségesnek; először, hogy megállapíttassék a gyűjtemény értéke, másodsor, hogy ez a hitelezők követeléseitől felszabadíttassék.

Miután a terv a nádornak is tetszett, a helytartótanács felkérte Teleki Sámuel grófot, hogy mint szakértő, és mint a ki pár évvel előbb szintén megakarta vásárolni a szóban forgó gyűjteményt, adjon véleményt ennek értéke felől. Teleki úgy nyilatkozott, hogy a gyűjtemény minden körülmények közt megér 30.000 forintot és méltó arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszereztessek. Mire a helytartótanács azt a javaslatot tette, hogy a gyűjtemény megszerzésére s általában a Múzeum céljaira gyűjtessek össze közadakozás útján 80—100.000 frt, egyben pedig kéressék fel a felség is, hogy az aláíráshoz kegyesen hozzájárulni méltóztassék.¹

Egy körirat fogalmazványában, a mely az egyes törvényhatóságokhoz lett volna intézendő, Miller a pénz összeszedésére a következő módozatot ajánlotta.

Arra való hivatkozással, hogy mennyire szükségesek az ily közintézetek és hogy Széchényi hazafias áldozatkészsége már meg is vetette alapját a létesítendő magyar Múzeumnak, ki kellene fejteni, hogy most már nincs egyéb hátra, mint hogy mindenki, a ki hazájának üdvét lelkén viseli, tehetsége szerint hozzájáruljon ennek biztosításához, fejlesztéséhez. Ez indította a

¹ Országos levéltár. Litter. Polit. Fons. II. Posit. 79.

közelmúltban Brunswik József és Eszterházy József grófokat is arra, hogy lehetővé tegyék ily nemzeti intézet létesítését, midőn váratlanul alkalom nyílt a Múzeum nagyobb mérvű gyarapítására az által, hogy Bécsben árverés alá került Giovane hercegné gazdag gyűjteménye. Sőt a két főúr, nehogy a becses gyűjtemény esetleg külföldre vándoroljon ki, már meg is vette ezt az ország számára, abban a reményben, hogy az ország később magához fogja váltani. Miután pedig a kincstártól nem lehet várni ezen összegnek folyósítását, nem marad egyéb hátra, mint közadakozás útján összegyűjteni a szükséges pénzt. 60—70.000 frt nem csak a két főúr költségeinek megtérítésére lenne elegendő, hanem a Múzeum fentartási költségeinek fedezésére szolgáló alap előteremtésére is.

A pénzt 100 forintos részvények alapján lehetne összehozni, úgy, hogy egy ily részvényt többen is jegyezhetnének közösen. Minden megyében egy gyűjtő lenne megbízandó, az aláírások, valamint a történt adományok jegyzékbe vételére. Mindaz, a mi az alispánok, hatóságok és gyűjtők buzdítása folytán összegyűlt, a megyegyűléseken nyilvánosan felolvasatnék, majd a megye útján a nádor kezeihez jutna, az országos pénztárba való utalás céljából. A begyűlt pénzből egyedül a nádor, vagy a nádori szék üresedése idején a főkormány-szék utalványozhatna, a tisztviselői kar tehát minden egyes alkalommal a nádor elé terjesztené a szükségesnek vélt kiadásokat. Legcélszerűbb lenne a legközelebbi országgyűlésen, a mikor a Széchényi-országos-könyvtár becikkelyeztetik, a Múzeum alapját és ennek kezelését is törvénybe iktatni. A kik adományaikkal hazaszeretetüknek tanujelét adták, azoknak neveit az országos könyvtár vezetője pontosan feljegyezné, és e jegyzék nemcsak az országgyűlésen olvastatnék fel, hanem ki is nyomattatnék.¹

Miller köriratára azonban nem került a sor, mert a helytartótanács javaslatáról a magyar kir. udvari kancellária 1805. július 12-én úgy nyilatkozott, hogy nem ajánlhatja a felségnek a helytartótanács előterjesztésének elfogadását, miután abból nem tűnik ki világosan, mit akar a helytartótanács tulajdonképpen; azt-e, hogy a felség csak jóváhagyja az egészet, avagy hogy maga is bizonyos összeggel járuljon hozzá a gyűjtemény megszerzéséhez.

¹ Miller kézirategyűjteménye XV. p. 282.

I. Ferencz király erre mindenek előtt a megvásárlandó könyvek jegyzékét kívánta maga elé. A helytartótanács Brunswick grófot szólította fel, hogy a lajstromot mutassa be. A gróf azonban kijelentette, hogy a gyűjtemény nemcsak könyvekből áll, hanem igen jelentékeny részét teszi a gazdag ásványgyűjtemény, 480 drágakő, mindenféle vulkanikus képződmények és kagylók; a könyvek, eltekintve a szép térképgyűjteménytől, nagyobb részt latin, francia, olasz, német nyelven írt politikai, ásványtani és vegyészeti munkák. Véleménye szerint a gyűjteményt nem is a Széchényi-országos-könyvtár részére kellene megvenni, mint inkább a Magyar Nemzeti Múzeum részére, melynek alapját Széchényi adományaival már megvetette. Mindazonáltal küldött egy jegyzéket a könyvekről, a melyről azonban megjegyezte, hogy pontosságáért nem szavatolhat, mert a könyvek ládába vannak elrakva.

Végre a felség 1808-ban megengedte, hogy a gyűjtemény megszerzésére nyilvános aláírások útján pénzadományok gyűjtsenek. Csakhogy akkor már későn volt. Időközben ugyanis Brunswick gróf, hogy legalább a könyveket megmentse a hitelezők karmaiból, ezeket magához váltotta. Es midőn a hercegné is elhalálozott és még mindig nem történt semmi a gyűjtemény megvásárlása érdekében, a könyveket bekebelezte a saját könyvtárába.¹

Az 1805. év őszén még mindig nem voltak elosztatva azok a nehézségek, a melyek a helyiségek függőben maradt kérdéseiből állottak elő, midőn a könyvtár újabb, igen komoly rázkódtatások elé jutott.

Már a nyáron, a mikor I. Ferencz király október 13-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, világos jelei mutatkoztak a rövid ideig tartó béke után bekövetkezendő újabb háborúnak. És valóban, Napoleon szeptember elején megindult hadaival Ausztria ellen. A mikor pedig november 7-én feloszlott a magyar országgyűlés, a francziák diadalmas császára már Linczet is megvette, és közeledett Bécs felé. Sőt néhány nap mulva, november 12-én Napoleon, miután Bécs is megnyitotta előtte kapuit, Schönbrunnból intézte a hadjáratot.

Ennek hírére az országgyűlés bezárása után Budára visszatérő nádor november 16-án a koronázási jelvényeket Munkácsra

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1808. Nr. 8666.

vitette, két nappal később pedig a helytartótanács által kezelt alapítványi pénztárakat, valamint a helytartótanács és kamara levéltárait stb. hajón Eszékre szállította, ugyanekkor Millert is utasítván, hogy a Széchényi-országos-könyvtár kincseit, a ritkább könyveket és kéziratokat, mielőbb Temesvárra vigye.

Hogy terhes megbízatásának mielőbb eleget tehessen, Miller sürgős felterjesztésében többféle intézkedést kért a nádortól. Ennek megfelelően József nádor elrendelte, hogy Miller 3000 frtot kapjon a költségekre a tanulmányi vagy egyetemi alapból, utólagos számadás kötelezettsége mellett. Hogy a közbeneső megyei hatóságok stafféta útján hivassanak fel a szükséges fuvarok előállítására. Ezen felül Miller részére 4 frt napidíjat, a kíséretében lévő szolgának pedig 1 frt költséget állapított meg; a Pesten maradó irnoknak, Grubernek pedig egy negyedévre előre kiutalványozta fizetését.¹

December 4-én érkezett meg Miller harmadmagával Temesvárra sok viszontagság és költséges utazás után. Az út teljes 15 napig tartott. A temesvári urak jóval szivesebb fogadtatásban részesítették őket, mint a már előbb ide érkezett 38 mindenféle hivatalnokot. Legalább Miller ezzel dicsekedett. Kiváló figyelmet tanúsítottak irányukban Csekonics és Martini tábornokok, Deschan adminisztrátor és Koppauer bíró. Nemcsak jó lakásról gondoskodtak számukra, hanem egyéb óhajukat is teljesítették. A mit másoknak, a kik hányaveti módon követelöztek, megtagadtak, azt ők az első szóra megnyerték.

A kéziratokat, könyveket a bécsi laktanya boltíves helyiségeiben katonai őrség őrizte, a hol Miller naponként megtekintette a ládákat.

A könyvtári dolgokon felül a várban volt elhelyezve a budai kamara pénztára, a kamarai és táblai levéltár, az államtanács és hadi tanács irományai, az udvari kancellária, a vámhivatal iratai néhány millió értékben, a német testőrség ruhatára, az udvar drágaságai stb. Természetes, hogy ily körülmények közt a vár a legszigorubb védelmi állapotba helyeztetett, a falakon ágyúk állottak, mindenfelé őrségek jártak és tilos volt bárkinek is a vár falai körül vagy mellett sétálni.

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1805. Nr. 27310. A múzeumi igazgatóság irattára. A. 1805. Nr. 1.

A sok idegen beözönlése következtében szerfelett megdrágultak a városban az élelmi szerek. Nemcsak a polgárság panaszkodott, hanem Miller is, a kinek mindent kétszeres áron kellett a vendéglőben megfizetnie. Fokozta a drágaságot az a körülmény is, hogy a folytonos esőzés és havazás folytán a folyók kiáradtak, az utak pedig annyira megromlottak, hogy pl. a rendes postát két lovasnak kellett kísérnie, hogy ha valahol a vízben, sárban elmerülne, legyen a ki kihuzza.

A nagy szükség beálltával a közbiztonság is teljesen megrendült a városban és környékén. Megtörtént pl., hogy a lakosság legnagyobb része nem kapott hust, mert a mészárosoknak a Józsefvárosban lévő közös istállójából egy éjjel minden ökröt elhajtottak. Egy Aradról Temesvárra igyekvő molnártól pedig az úton elrabolták kocsiját, lovait, liztestét, mindenestől.

Világos, hogy ily viszonyok között Miller is kénytelen volt arról lemondani, hogy a könyvtár részére újabb dolgokat tudjon szerezni.

Még csak nem is találkozott olyan emberrel, a ki az irodalom iránt érdeklődést tanúsított volna. Annál többen voltak a kártya és kockajáték hívei. És a kik éltek-haltak az ujsághirekért. A kávéházakban többnyire bambergi lapokat olvastak, a melyekben elég kemény dolgok voltak megírva az udvar, a miniszterium és az egész monarchia ellen. Sem a neveknek, sem a méltóságoknak nem kegyelmeztek. Ilyesmit bizony nem lehetett Pesten tapasztalni. Fel is tette magában Miller, többi hivatalnoktársával egyetemben, hogy mindenhol meg fog ugyan jelenni, mindent meg fog hallgatni, mintha semmiről nem tudna semmit, de a monarchia kedvezőtlen viszonyai felől vitt beszélgetésekbe nem fog beleelegyedni.¹

Miller, a mint megérkezett Temesvárra, Martini várparancsnok útján azonnal értesítette a nádort, hogy a kéziratokkal együtt minden baj nélkül rendeltetése helyére ért. Széchényinek azonban csak 2 hét múlva, december 19-én írta meg a fentebbi híreket, azzal indokolván hallgatását, hogy megakartá várni az alkalmat, míg egyúttal jókivánatait is kifejezheti az új esztendőre.

A könyvtár legértékesebb tárgyainak sorsa felett aggódó

¹ Széchényi levéltár. I. kötet 9. szám, III. csomag 56. szám.

grófot bántotta Miller e figyelmetlensége. De még ennél is jobban bántotta, hogy Miller nem vitte magával Temesvárra a becses térképgyűjteményt. Bizonyára elfelejtette, mondotta egy alkalommal Miller Pesten maradt nejének. Miller azonban, hogy legalább e részben ne vádolhassa őt a gróf mulasztással, január 8-án írt levelében előadja, hogy ez nem rajta mult. Midőn a nádor magához hívatta és meghagyta neki, hogy a könyvtár becsesebb kéziratait és nyomtatványait Temesvárra szállítsa, ő kérdést intézett ő fenségéhez, hogy a térképeket is magával vigye-e? A nádor azonban ezt nem tartotta szükségesnek, miután azt hallotta, hogy a gyűjtemény hiányos, és az újabb térképek közül, a melyeket az ellenség leginkább használhatott volna, úgy szólván éppen semmi sincs meg. Ennélfogva nem merte a térképgyűjteményt magával vinni, hanem megbizta Grubert, hogy az alatt, míg ő távol lesz, katalogizálja azokat.¹

Gruber csakugyan hozzá is fogott a munkához; minthogy azonban a könyvtári helyiséget nem lehetett fűteni, kénytelen volt lakására vitetni a térképeket. Természetesen csak azokat, a melyek külön álló lapok voltak, mert hisz sok térkép volt még azokban a könyvekben is, a melyeket Temesvárra szállítottak, nemkülönbön azokban, a melyek a könyvpolczokon maradtak.²

A távollevő Millert Gruber szokta értesíteni a könyvtárban történetekről és a pesti hírekről. Elég sűrű levelei mintha csak számmunkra írt naplófeljegyzések lennének, oly sok jellemző apróságot hoznak tudomásunkra.

1805 november 16-án kelt soraiban biztosítja Millert, hogy helyét a legnagyobb veszély esetén sem hagyja el. Ha egymagam nem oltalmazhatom is meg — úgymond — az ország tulajdonát, mint a könyvtár tisztviselője, erőmhöz mérten, legalább szóval fogok az ellenségnél közbenjárni a könyvtár sértetlenségeért.³

Deczember 10. A hadseregünkről érkező változó hírek és az itteniek rettenetes fecsegései arra bírtak, hogy teljesen visszavonulva éljek, sehová nem jártam, folytonosan a kataloguson dolgoztam. Ónagyságát (Miller nejét) ezentúl gyakrabban meg fogom látogatni; őszintén szólva eddig Kitaibelné jajveszékeléseitől félttem. Midőn

¹ Széchenyi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Gruber január 13-iki levele Széchenyihez. U. ott.

³ Miller levelezése. 1V. 140.

az ellenség Pozsonyig nyomult és egy kisebb czirkáló csapat innen előre hatolt, a pesti közönség már azt hitte, hogy az ellenség Budáig meg sem áll. Pavonicsnak most mellettem kell dolgoznia. Széchényi gróf úr ő kegyelmessége azt mondotta, hogy mindkettőnknek engedelmeskedni tartozik, csak vegyem őt igénybe; »secessum et otium, non otia Musarum quaerit«. Örömmel végzek mindent hivatalom érdekében, csak kilátásom legyen valami jobb állásra, mert jelen helyzetemben nagyon nehéz lenne több évet eltölteni.¹

Deczember 29. A kényelemszerető Pavonics most egy időre Széchényi gróf úr házában van Szalay helyett, a kinek Erdélybe kellett utazni. Úgy látszik a fiú ezt maga eszelte ki, csak hogy ne kelljen mellettem a könyvtárban dolgoznia; nagyon igénybe vettem, pedig néha napokon át kimaradt, vagy későn jött; kerüli a munkát. Minthogy a térképek lajstromozásával elkészültem, most már a képekkel is rövid idő alatt rendben leszek. Ha könyvtárunk alkalmazottai magán munkálatokra használatnak fel, akkor a hivatal érdeke sokat fog szenvedni, s nem állok jót a következményekért. Ófensége, legkegyelmesebb főnökünk, Nagyságod közbevetésével ennek is végét vetheti. Ha ez tovább is így tart és még a képek áthozatalához sincs semmiféle segítségem, meg kell a munkának szakadnia, mert a mit a lajstromba bevezettem, azt Pavonicsnak kellene lemásolni és visszavinni.²

1806 január 3. Nem irhatom le az örömet, a mit nagybecsű, felette kedves levelének olvasásakor éreztem. Hogy Ön, nemes férfiú, jóindulattal viseltetik irányomban, becsesebb előttem a legnagyobb úr kegyénél. Kivánatos lenne, hogy minden hivatalban egyetértés legyen a tisztviselők közt, így nagyobb rend uralkodnék, és a szolgálat is sokat nyerne. Nagyságod barátsága elviselhetővé teszi helyzetemet. Vigasztalhatlan volnék, ha más lenne, mint a ki tényleg. Mert őszintén szólva nem vagyok képes a felvállalhatóságot elviselni, a mire az Ön nemes szíve nem is képes, mert Istennek hála tartom magam valaminek, és azt hiszem, jobb sorsot érdemelnék.

Valami nyomja a lelkemet, a min szeretnék könnyíteni és

¹ Miller levelezése. IV. 145.

² U. ott. IV. 149.

Nagyságod baráti lelke előtt feltárni. Ön nagyon sokat keresztül vihet őfenségénél. Kérem tehát, eszközölje ki számomra, hogy kitüntetésképpen a custosi czímet, sine emolumentis, elnyerjem. Azt gondolom irodalmi munkásságommal kiérdemeltem ezt; mert itt azt hiszik, hogy csak közönséges irnok vagyok, miután a pesti czímtár a scriptort hibásan irnoknak fordítja. Hiszen nem kívánok fizetésemelést, ámbár nehéz viszonyok közt élek, csak kissebbitésemet óhajtom elkerülni. Egy megyei táblabíró számára megfelelőbb a custosi cím és engem is jobban lekesitene a munkára. Quod nemini obest, et alteri prodest, haud denegandum esse puto. ¹

Január 19. Néhány nap előtt Széchényi gróf úr ökegyelmességénél ebédeltem; bemutattam neki katalogusomat, a mivel rendkívül meg volt elégedve, s azt mondotta, várakozáson felül sikerült. Magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy nagyon szorgalmas voltam, mert már a czimereknél tartok, a melyeket rövid idő alatt szintén fel fogok dolgozni. Az egyes könyvekben lévő térképeket, metszeteket, czimereket könnyen ki fogom utólag írhatni, mihelyt a könyvtárban újból dolgozni lehet. Beszéltem ökegyelmességével a térképek, metszetek és czimerek lajstromai közé ékelendő értekezésekről is; teljesen osztja a mi véleményünket, tanácskoztam is már ez ügyben Schwartznerrel, Schediussal és Haliczkyval.

A kegyelmes úr nem sokáig találta szeretetreméltónak a kedves Pavonicsot; néhány nappal előbb ismét visszaküldte hozzám a jeles férfiút, mert úgymond még terítésre sem használhatta kellően, annál kevésbé használhatta írásra. Azonban alig került ki a gróf házból, már is hátfájást és köszvényes rohamokat kapott, a mit azonban én iskolabetegségnek tartok. Akkor járt be, a mikor neki tetszett; legtöbbször dél felé, fél tizenegykor, délután pedig négykor. Mióta megmondtam neki, hogy ezt nem fogom tovább tűrni, valamivel korábban jön. Proxime, credo, recidivam patietur. Schickmayer ágens úr ⁵ nem akarja ebben az évben az ujságot ingyen küldeni. Ezzel a crassae indolis emberrel többé mit sem akarok. Őt is, a hozzá hasonlókat is rendre taníthatná őfensége.

¹ Miller levelezése. V. 2.

⁵ A királyi kamara és helytartótanács ágense és a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung kiadótulajdonosa.

Belnay¹ sem egészíti ki az előbbeni évfolyamot, az ideiből pedig egy számot sem küldött. Több levelemre nem is válaszolt.²

Január 23. Sok számottevő embernek nem tetszik könyvtárunk Széchényiano-Regnicolaris elnevezése; ki is jelentették, hogy e miatt nem járulnak hozzá gyarapításához. Ma kaptam egy csomó új magyar sajtóterméket a helytartótanáctól ezzel a címmel: »ex officio Regnicolari Bibliothecae Pesthiensi.« E helyen úgy látszik következetesen elhagyják a Széchényiano elnevezést stb.³

Miller, daczára annak, hogy a háború a pozsonyi békével december 16-án befejezést nyert, nem mert a visszatérésre gondolni. Ha a tél folyamán kellene visszautazni — írja Széchényinek december 19-ki levelében — a mitől az Isten őrizzen, legalább két hétig eltartana az utazás, a mely nemcsak a gondjainkra bízott dolgokat, hanem életöket is veszélyeztetné.

Majd abban állapotodott meg, hogy nem mozdul ki Temesvárról tavaszig és ekkor, hogy a kincstárt megkímélje a rengeteg költségtől, a Dunán hajón fogja a gyűjteményt visszaszállítani. Csak arra kérte Széchényit, mint az intézet alapítóját, eszközölje ki a nádornál, hogy külön rendelettel utasítsák a visszautazásra, miszerint e rendeletre hivatkozva fordulhasson szükség esetén a hatóságokhoz a kívánt támogatásért.⁴

Bármennyire rettegett is azonban az úttól már előre, a visszatérést nem lehetett sokáig halasztania, mert a mint a nagy téli hideg kissé fölengedett, a nádor elrendelte a gyűjtemény visszaszállítását; a mi márczius közepén minden nagyobb baj nélkül meg is történt.

Mialatt a Temesvárról visszahozott kéziratokat és könyveket előbbeni helyükre újból beosztották, mindinkább valószínűvé vált, hogy az egykori pálos kolostor teljesen a központi papnevelő céljaira fog átengedtetni, a Széchényi-országos-könyvtár pedig kénytelen lesz az épületből elköltözni.

Az effelől városszerte szállongó hírek eljutottak Kovachich

¹ Szerkesztette és kiadta az Ephemerides Statistico-Politicae című hírlapot.

² Miller levelezése. V. 3.

³ U. ott. 4.

⁴ Miller január 8-ki levele Széchényihez. Széchényi levéltár. I. kötet 9. szám, III. csomag, 56. szám.

füleihez is, a ki márczius 28-án Millerhez intézett levelében azzal az ajánlattal állott elő, hogy vigyék át a Széchényi-országos-könyvtárt Budára, fel az Erdődy-féle házba, a hol ő is lakott. Ő hajlandó lenne az általa bérelt helyiségekből négy szobát, két kétablakosat és két egyablakosat három évre ingyen átengedni a könyvtár céljaira, megelégedvén a szomszédos két szobával, a melyeket ellehetne zární amazoktól. Sőt ha szükségesnek mutatkoznék, még ezekből is átengedne egyet. A szobák magasak, világosak és a tűzvész ellen is eléggé biztosítva vannak, a mennyeiben a tetőn kívül még két emeletet kellene a tűznek előbb elpusztítania, hogy odáig jusson. A könyvtári személyzet is könnyebben és jutányosabban kaphatna itt szállást, mint Pesten. Emellett a szállítás sem okozna nehézséget ily csekély távolságra. Mindenesetre tekintetbe kellene venni azt is, hogy a könyvtár nem a tanuló ifjúság használatára létesült, sőt maguk a tanárok is ritkán veszik igénybe, mert az ő céljaikra ott van az egyetemi könyvtár. A többi pesti ember pedig inkább kereskedéssel, mindenféle vállalatokkal, vagy szórakozással tölti az idejét, mint irodalommal. Akik mégis fel akarnák keresni a könyvtárt, vagy ha az idegenek óhajtanák látni, ezek Budára is könnyen átmehetnek. Most a budai hivatalokban foglalatokodók, a kiknek pedig szükséges lenne a hazai történelemmel foglalkozni, meg vannak fosztva e jótéteménytől, kénytelenek szabad idejüket a kávéházban eltölteni, és hogy itt üldögélhesenek, amúgy is csekély fizetésükből játéokra, vagy kávéra költeni. Kéri, terjeszsze ajánlatát az illetékes tényezők elé és annak idején tudósítsa őt az eredmény felől.¹

Miller ápril 7-én válaszol Kovachich levelére. Nagylelkű ajánlatát — úgymond — csak helyeselheti, az ügy azonban éppen most válság előtt áll. Széchényi nem akarja magát minden jogából kiforgattatni engedni és arra törekszik, hogy a könyvtár, miután már annyit költött a terem kifestésére, továbbra is megmaradjon a papnevelő épületében. De ha mégis bekövetkeznék az eset, hogy a könyvtárnak ki kellene hurczolkodnia, úgy legalább azt kívánja keresztül vinni, hogy ne magánlakásban, hanem valamelyik kincstári épületben helyeztessék el. Bärnkopf püspök ellenben titokban oda működik, hogy királyi rendeletet eszközöljön ki

¹ Miller levelezése. V. p. 4.

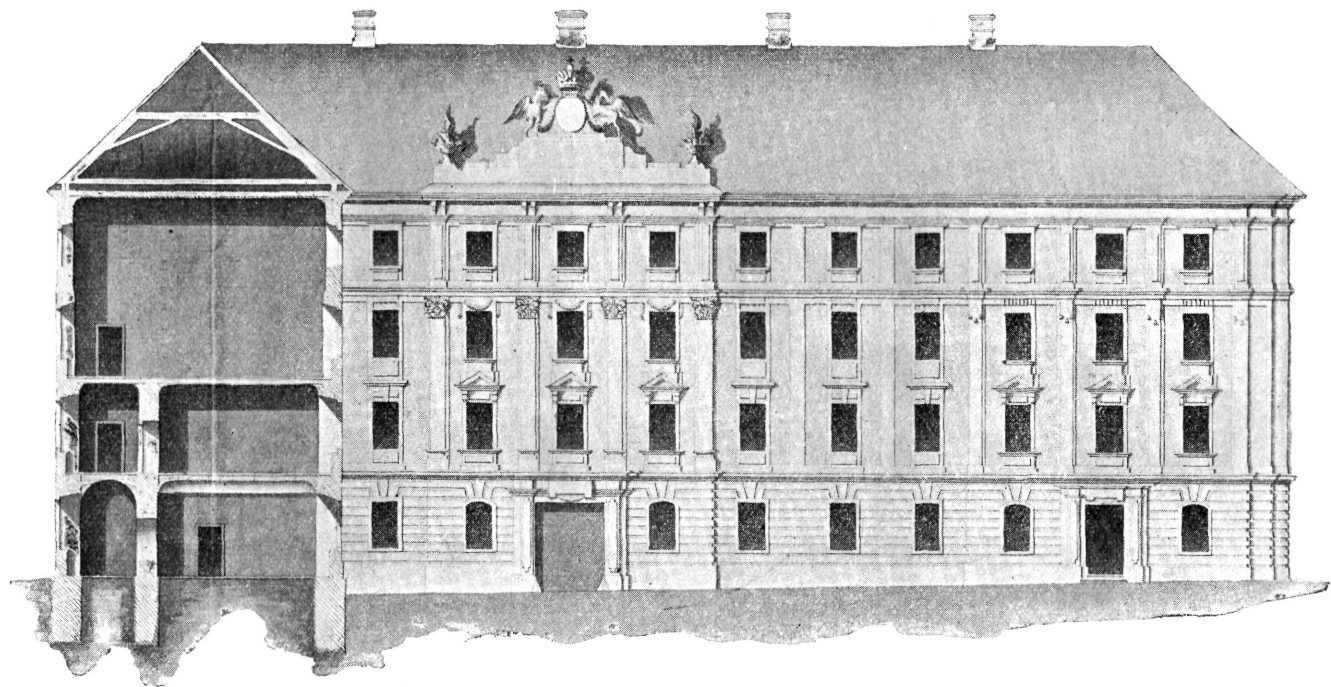
a könyvtár mostani helyiségeinek mielőbbi kiüresítésére, miután ő csak egy évre egyezett bele a termék átengedésébe, ez pedig már letelt. A nádor semmi esetre sem akar Budára átmenni a könyvtárral, hanem megbízta őt, hogy Pesten keressen erre alkalmas helyiséget és azt három évre bérelje ki. Már tárgyalt is erre vonatkozólag a városi hatósággal, de még nem talált megfelelő épületet. Ha lesz is ilyen, a rengeteg házbér mindenkit el fog riasztani ettől a tervtől. Ujabb nehézséget idézett elő az a körülmény, hogy Széchényi boszankodva értesült erről az intézkedésről és most minden áron meg akarja hiúsítani. Úgy látszik attól tart, hogy a házbért neki kell megfizetnie. Ami őt magát illeti, ilyen viszonyok közt nem marad más számára hátra, mint hallgatni és a kibontakozást a Gondviselésre bízni. Kovachichnak azt javalja, terjesztesse fel Brunszwik gróf vagy más ily előkelő állású úr által ajánlatát a felséghez és hasson oda, hogy kívánsága szerint történjék. Ő, bármint lesz is, hallgatni fog. Már odáig jutott ugyanis, hogy ha rövid időn belül nem változnak meg a dolgok, visszatér oda, a honnan jött.¹

Sajnos, sem a nádor hathatós pártfogása, sem a helytartótanács jóindulatú felterjesztései nem tudták ellensúlyozni az udvarnál Bärnkopf érveit és a felség, az eddigi késedelmeskedés felett nemtetszését nyilvánítva, 1806 június 3-án szigorúan meghagyta, hogy »az ügynevezett Széchényi-könyvtár« a pálos kolostorból haladéktalanul kihelyeztessék, a helyiségek pedig a központi papnevelő könyvtára számára engedtessenek át. A királyi rendeletet a magyar udvari kancellária június 6-án tette át a helytartótanács-hoz azzal a felhívással, hogy be nem várván legutóbbi felterjesztésére a legfelsőbb elhatározást, azonnal lásson a felség intézkedésének foganatosításához és eljárásáról mielőbb tegyen jelentést.²

A helytartótanács nem tehetett egyebet, mint hogy sietett a rendeletnek eleget tenni. Intézkedett, hogy a könyvek, kéziratok stb. ládába rakassanak és az épület földszintjére szállíttassanak. Azután felhívta az építészeti hivatal igazgatóságát, hogy a Széchényi-országos-könyvtár részére az egyetemi templomhoz kelet felé csatolt egyetemi épületben, úgy mint ezt már az 1805 márczius 5-én a felséghez intézett felterjesztésében kifejtette, a kijelölt

¹ Kovachich levelezése. 1806—7. Nr. 89.

² Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1806. Nr. 13101.

A RÉGI EGYETEMI ÉPÜLET AZON RÉSZE, A HOVÁ A SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS-KÖNYVTÁR A PÁLOS KOLOSTORBÓL ÁTVITETETT.

helyiségeket, a könyvtár örével egyetértve, mielőbb alakítsa át, rendezze be, szerelje fel, hogy a könyvtár a közhasználat céljaira mielőbb újból megnyitható legyen. Mert különben attól lehet tartani, hogy a közjó előmozdítására irányzott azon buzgalom, a melyet Széchényi példája az emberekben életre keltett, ismét ki fog veszni a szivekből, ha azt látják, hogy a közintézetek mily hányattatásnak vannak kitéve.¹

Miller elég jókor tudomást szerzett a junius 3-iki királyi rendelet tartalmáról; Széchényinek azonban csak július 20-án írta meg, hogy — úgymond — előbb kéz alatt megtudhassa, mi fog ezután következni. E nap reggelén azt hallotta egyik hitelt érdemlő egyéniségtől a nádor udvarából, hogy a helytartótanács intézkedett, miszerint a könyvek ládába rakatván Budára vitessenek és itt boldogabb időkig az egykori ferenczrendi templomban őrizteszenek. Ő, nehogy elhamarkodásból valamit a gróf ellenére tegyen, semmiféle irányban nem tesz semmit; senkit nem kérdez, senkihez nem megy, s ha kérdezik, azt feleli, hogy nem tud semmiről.²

Széchényit valósággal lesújtotta a legfelsőbb rendelet. Fájdalmas elkeseredésében helyrehozhatlan csapásnak tekintette a királyi intézkedést, a mely az intézet egész jövőjét, fennállását veszélyezteti. Nem csak a terem díszítésébe ölt sok pénzt sajnálta, hanem attól félt, hogy ha a könyvtár most helyéről kimozdul, mindaz, a mit ő oly sok esztendő fáradságával megalkotott, a miért annyit áldozott, gyümölcsözetlenül, kellő gondozás, felügyelet nélkül fog ki tudja meddig és hol heverni.

Augusztus 4-én Csokonyáról értesíti Millert, hogy a legközelebbi napokban Pestre érkezik és azonnal jelentkezik a nádornál. Addig szerezze meg számára a királyi leirat és a helytartótanács felterjesztésének másolatát. Bevallja, hogy ő is előre látta, a mi bekövetkezett, de későbbre várta.³

Pestre jövén, első teendője volt az intéző körökkel érintkezésbe lépni, és az ügy állása felől tájékozódni. Ekkor, ámbár nagyon kevés biztatót hallott, arra határozta magát, hogy még egy végső kísérletet tesz a rendelet végrehajtásának megakadályozására.

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1806. Nr. 8234.

² Széchényi levéltár. I. köt., 9. szám, III. csomag, 56. szám.

³ Miller levelezése. V. 54.

1806. augusztus 20-án folyamodványt nyújt be ő felségéhez, a melyben tartózkodás nélkül kiönti szívének minden keservét.

Néhány év előtt — írja ebben — Felséged legmagasabb kegye engedélyt adott arra, hogy gyűjteményeimet hazámnak felajánlhassam, a legfőbb kormányzó hatalom székhelyén a nyilvános használatnak átadhassam és — saját költségemen — újabb szerzeményekkel gyarapíthassam, fejleszthessem.

Felségednek legmagasabb kegye, Magyarország iránt érzett veleszületett jósága, atyai jóindulata még arra is kiterjedt, hogy ezen gyűjtemény számára a jövőbeli gyarapodás befogadására is alkalmas helyet engedett az egykori pálos kolostorban, a mai papnevelő épületében; úgyszintén a gyűjtemények felügyeletével megbízott tisztviselőknek és szolgának egyrészt ugyanott lakást, másrészt rendes évi fizetést juttatott.

Meghatva ezen atyai nagylelkűség által, (mely a magyar ember előtt örökre felejthetetlen, a külföld előtt pedig mindenkor tiszteletre méltó és megbecsülhetlen lesz), némely hazámfia áldott királyának fenséges példája által buzdítva, már megkezdette a legfelsőbb jóváhagyással nemzeti tulajdonná vált gyűjteményt olyan ajándékokkal gazdagítani, a melyekből sok tárgy évszázadokon keresztül családi ereklye gyanánt örözlött, s a melyek a Nemzeti Múzeumba jutva, megmentettek a feledékenységtől. Én magam is mindent elkövettem a gyűjtemények növelésére, gazdagítására. Főleg pedig az által is kifejezni óhajtottam Felséged iránt érzett határtalan hálám, hogy Felségednek, mint az idővel hírnévre és jelentőségre szert tevő Nemzeti Múzeum első megalapítójának szobrát márványba véstem.

Alig állott fenn a Felséged által több ízben kegyesen kibocsátott rendeletek erejénél fogva az intézet, örvendetes kilátással tekintvén a jövő fejlődése elé, midőn a központi papnevelőnek a már többször említett pálos kolostorba való áttelepítése alkalmával Bärnkopf püspök kinyilatkozta, hogy ugyanazon helyiségekben, a melyek a boldog emlékezetű József császár idejében több száz növendék befogadására alkalmasoknak bizonyultak, ő félannyit sem képes elhelyezni.

Először tehát eltávozott az épületből a kúria, levéltárával és szegény alkalmazottjaival. Azután elveszítette a nemzeti könyvtár személyzete reménységét, hogy a neki itt kegyesen engedé-

lyezett lakáshoz hozzájusson. Végre a helytartótanácsához legközelebb leérkezett legfelsőbb elhatározás elrendeli, hogy még az a terem is, a melyben a gyűjtemények nagy része, sok gonddal és fáradtsággal, az én költségemen már elhelyeztetett és elrendeztetett, azonnal kiürítettessék.

Felséges Uram! Itélje meg Felségednek mindenre kiterjedő bölcsessége és igazságszeretete azon fájdalmas érzést, a mely szükségképpen eltöltött annak láttára, hogy mily meg nem érdemelt és előre nem látható sors éri a gyűjteményeket.

A legnemesebb szándék által vezéreltetve, hogy t. i. tudni-vágyó honfitársaimat egy nyilvános és kellő felügyelet alatt álló könyvtár használatára szoktassam, és így az igazi, hasznos felvilágosodást, azzal szemben, a mi az eldugott könyvgyűjteményekben halmoztatik össze, előmozdítsam, megvontam gyermekeimtől a fáradhatatlan szorgalommal összegyűjtött, több ezer forint értékű kincset és ezt legfelsőbb beleegyezéssel hazámnak ajándékoztam; ez úton is, e tekintetben is meg akarván örökíteni uralkodómnak a magyar királyság javára irányított, száz és száz alkalommal nyilvánuló kegyességét. És elértem azt, hogy ezen intézet révén és a költségemen megjelent katalógus útján a külföld is meggyőződést szerezhetett magának affelől a csodálatos haladás felől, a melyet a magyar királyság, a felséges uralkodóház atyai bölcs kormányzása alatt, a tudomány és művészet terén elért. És most, a mikor mindezt a legnagyobb önzetlenséggel végrehajtottam, azt kell látnom, hogy a nemes szándékkal alkotott mű — s ez a legfájdalmasabb — még életemben romba dől, hogy sok sok esztendő szorgalmának gyümölcse tönkre megy, bizonytalan időre, egy bizonytalan rendeltetésű épületbe kerül, a reá fordított költség kárba vész és Felséged szobra, valamint a főhercegnádor arczképe, hasonló, magas személyeikre sérelmes jövőnek néznek elibe. Sőt még a Felséged által jóváhagyott felirat is: »*Bibliotheca-Széchenyiano-Regnicolaris*« kicsinylöleg ekként módosítatik: »*sic dicta Széchenyiana Bibliotheca*«.

Bizonyára kell hogy kimondhatatlan fájdalmasan érintsen ez nemcsak engem, hanem mindazokat, a kik hasonló önzetlenséggel ajánlották fel a nemzeti intézetnek a birtokukban lévő drágaságokat és ritkaságokat. De a nemzet többi fiát is, a kik kétségtelenül készek voltak még nagyobb áldozatokra, fájdalmasan érinti és

visszariasztja az a látvány, hogy ebben az országban, a hol még számos intézetre, alapítványra és adományra lenne szükség, mely czelokra már nem egyszer megkísérlették egy közalapot összehozni, éppen az az intézmény szenved hajótörést és lesz használatlanul saját sorsának átengedve, a mely az államnak egy krajczárjába sem került, hanem kizárólag egy magánember buzgalmából és áldozatkészségéből létesült.

A magyar ember, Felséges Úr, örömet ad és önzetlenül ad. Ha azonban azt tapasztalja, hogy tartania kell nemes szándékának félremagyarázásától, vagy attól, hogy alkotásai a megváltoztatásnak, a megsemmisülésnek lesznek kitéve, különösen pedig ha ilyesmi hőnszeretett uralkodójának nevében történik, a kinek kedvéért kész minden áldozatra, a kinek tetszése és támogatása őt egyedül tartja fenn, akkor bátortalanná válik, bizalmatlanná lesz és nem egykönnyen szánja rá magát újabb áldozatokra.

Én magam is, megvallom őszintén, minden dicsekvés nélkül, ezen reám nézve oly fájdalmas legfelsőbb elhatározás leérkezte előtt, felvillanyozva Felséged tetszésnyilvánítása által, még többet is szándékoztam a nemzet dicsőségére tenni, részben a magam munkájával, részben a gyermekeimnek utolsó intézkedésében adandó utasítás erejével, a melyhez nem mulasztottam volna el Felségednek legmagasabb jóváhagyását legalázatosabban kikérni. Azonban a szomorú tapasztalat, a melyben most részem volt, arra késztet, hogy elfojtsam magamban azokat a vágyakat, a melyek csak nem rég is oly kedvesek, oly szentek voltak előttem.

Az itt alázattal előadott okoknál fogva, de még inkább Felséged veleszületett jóságában bizakodva, hódolatteljesen bátorodom esedezni, hogy a szóban forgó gyűjtemény továbbra is a papnevelő épületében hagyassék. Hízelvek magamnak azzal, hogy a nemzet az első kínákozó alkalmat meg fogja ragadni, hogy ő királyi fensége hatalmas vezetése alatt és az én jelentéktelen hozzájárulásom mellett, ezen általa oly nagyabecsült kincset, a melyet, merem mondani, mert egyetlen a maga nemében, a külföld is megsodál, ne hagyja elárvultan és gondozás nélkül. Talán maga Bärnkopf püspök úr is, kinek könyvtárát különben is csak a pihenésre szánt idő alatt használhatják a szükséges könyvekkel ellátott növendékek, nyugodtan bevárhatja ezen rövid határidőt és elhalaszthatja egy ideig könyveinek elhelyezését, ha

tudomással fog bírni arról, hogy az országos könyvtárnak, a számára legkegyelmesebben kijelölt helyről való száműzetése és olyan helyre való áthelyezése, a hol sem felállítani, sem megőrizni nem lehet, a nemzetet megdöbbsenti, a külföldet bámulatba ejti, a Felső atyai szívét pedig abba a kellemetlen helyzetbe juttatja, hogy választania kell az említett püspök úr kérelme és az egész nemzet óhaja és várakozása közt.

Bocsásson meg Felsőged, alázattal kérem, ha lelkem belsejét talán szabadabban tártam fel, mint kellett volna. De én első szolgálati évenemről kezdve kötelességemnek tartottam uralkodómhoz úgy beszélni, mint a gyermek szól atyjához.¹

A magyar udvari kancellária szeptember 25-én azzal küldötte le Széchényi folyamodványát a helytartótanácsnak, hogy tekintetbe vevén a már tett intézkedéseket, mondjon véleményét a gróf kérelmére vonatkozólag.²

A helytartótanács erre előadta, hogy előre látta a fájdalmas megdöbbenést, a mely a gróf soraiban kifejezésre jut, hiszen már előbb is különféle terveket nyújtott be annak lehetővé tételére, hogy a könyvtár legalább addig megmaradjon a felső által 1802-ben kijelölt termekben, a míg egy újabb s a nemzethez méltó helyről történik gondoskodás. A helytartótanács annál inkább óhajtott és szorgalmazta ezt, mert azt tapasztalta, hogy a gyűjtemény napról-napra gyarapszik, hogy a gróf a könyvtártermet ő felsőge alabastrom-szobrával, nemkülönben a nádornak, mint az intézet védnökének arczképével díszítette, a mennyezetet a tudósok arczképeivel ékesítette, úgyszintén ismerte a gróf által ajándékozott éremgyűjtemény értékét is. Miután azonban a felső, a papnevelő igazgatójának többszöri kérelmezése által indítatva, az eddigi késedelem felett nemtetszését nyilvánítva, a könyvtár haladéktalan kihelyezését elrendelte, a helytartótanács azonnal hozzálátott a legfelsőbb parancs végrehajtásához. Nem lehet tehát csodálni, hogy midőn a gróf az általa sok éven keresztül nagy gondnal és költséggel létesített gyűjteményt helyéből kimozdítani és egy oly ideiglenes helyiségben látni újból felállítani, a hol a gyűjteményt sem kényelmesen és

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. 1806. Nr. 9549.

² U. ott.

biztosan elhelyezni, sem pedig a használatra átengedni nem lehet, fájdalma még inkább növekedett.

Hogy tehát úgy a könyvtár s a most meglévő gyűjtemény, mint a hazafiás áldozatkészségből még ezután keletkezendő gyűjtemények részére meg legyen az alkalmas helyiség s hogy ne csak a gróf, hanem az egész ország tapasztalja, miszerint ő felsége, bár más természetű gondok kötik le érdeklődését, népeinek művelődésére és főleg Magyarország haladásának előmozdítására figyelemmel akar lenni, a helytartótanács arra kéri a felséget, méltóztassék a létesítendő nemzeti intézet legközelebb felterjesztendő tervét jóváhagyni és kegyes pártfogásába venni. Ez egyúttal hűséges nemzete iránt érzett kegyes jóindulatát is örökre hirdetni fogja.¹

Széchényi folyamodványát most már a helytartótanács is csak ennyiben vélte támogathatni. Nem is vezetett eredményre a grót lépése. 1807 május 8-án a magyar udvari kancellária értesítette a helytartótanácsot, hogy ő felsége ragaszkodik előbbeni elhatározásához a könyvtár kiköltöztetését illetőleg.² Egy más alkalommal pedig felhívta a helytartótanácsot az említett nemzeti intézet tervének felterjesztésére.³

Így jutott a Széchényi-országos-könyvtár az egykori páloskolostorból az egyetemi épületbe, a hol a helyiségeket a nádor megfelelően átalakíttatta, puhafaszekrényekkel bebútoroztatta, a könyvtár személyzete pedig, a mely az új helyen most már lakást is kapott, a gyűjteményt nagy vesződéssel újból felállította.

A könyvtár vándorlása annál fájdalmasabban érintette nem csak a könyvtár megalapítóját, hanem az intézet sorsa iránt érdeklődő hazafiakat is, mert az utóbbi évek nekilendült fejlődése a legszebb reményekre jogosított mindenkit. A könyvtári anyag örvendetesen gyarapodott, a rend megszilárdult, a kezelés pontosabb lett, a tisztviselők pedig mind nagyobb buzgalommal láttak hozzá az egyes katalogusok megírásához.

A mi a könyvtárba beérkezett, az, lehet mondani kizárólag ajándék volt. Miller ezen ajándékok pontos feljegyzésére az 1805. év kezdetén külön naplót nyitott, a melyet Protocolum Patrio-

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1806. Nr. 21373.

² U. ott. Kancelláriai osztály. Nr. 10972.

³ U. ott. Nr. 11510.

philorum-nak nevezett el.¹ A naplóba utólag bevezette az 1803. és 1804. évek gyarapodását is. Az 1805. év elejétől pedig a beérkezés sorrendje szerint pontosan beiktatta, mi, mikor, kinek adományából

PROTOCOLVM

PATRIOPHILORVM

quorum
Studio, Munificentia, et Generositate

MVSEVM.

NATIONALE HVNGARICVM

confluxerit.
Codicibus impressis, et manuscriptis, Chartis
varii argumenti autographis, Tabulis geogra-
phicis, Scutis gentilitiis, Iconibus diuersi ge-
neris, Mineris, et aliis Naturae Productis,
Numis, Armis, Antiquitatibus, Raritatibus,
Machinis mechanicis, multifariis Pretiosis
Artefactis, Statuis, Aere Parato, Fun-
dationibus, aliisque Donis
execratis, auctum, et locupletatum f.
ab Anno
M D. ccc. III. - 1814.

A KÖNYVTÁR ELSŐ NÖVENDÉKNAPLÓJÁNAK CZÍMLAPJA.

jutott a könyvtár birtokába. Ez a napló, a melyet Miller az 1814. évig bezárólag sajátkezűleg vezetett, nemcsak a Széchényi-országos-

¹ Múzeumi kéziratár. Fol. Lat. 71.

könyvtárnak, hanem egyúttal a Magyar Nemzeti Múzeumnak is első növedéknaplója, melynek feljegyzései érdekes képét adják az intézet fejlődésének.

Kezdetben nem járt sok munkával a napló vezetése. Nem egyszer napokon, sőt heteken át nem érkezett be semmi.

Az 1805. év gyarapodása pl. ez volt: Január 7-én Kubinyi Péter 11 drb XVII. századbeli nyomtatványt küldött be, 12-én Horkovich József 4 nyomtatványt, 18-án Eszterházy József gróf 13-at, február 6-án Schedius tanár 17-et, 10-én Gotzig tanár Kassáról 2 kéziratot és 4 nyomtatványt, 15-én Gruber Antal 1 török írást, 2 kéziratot, 2 könyvet, 19-én Kubinyi Péter ismét 7 drb XVII. századbeli nyomtatványt, 25-én Mészáros Mátyás tanár 3 könyvet, március 9-én Mészáros András orvos 1 kéziratot és 4 nyomtatványt, 12-én Mérey Sándor 10 periratot, 18-án Patsay Péter 6 nyomtatványt, 22-én Barabás táblai alleveltáros 1 nyomtatványt és 11 periratot, 27-én Kubinyi ismét 8 régi magyar nyomtatványt; ápril 4-én Aranka György 8 könyvet, 6-án Demjén Sámuel 2 kéziratot, 16 nyomtatványt, 14-én Wolf András 3 könyvet, 16-án Kitaibel Pál 2 könyvet. 21-én Szepessy Ferencz 3 könyvet, 28-án Bérczy János 1 kéziratot és 5 könyvet; május 2-án Skolka András 14 nyomtatványt, 10-én Josits Kosmos 3 szerb nyomtatványt, 18-án Miller 12 könyvet, 21-én Eggenberger könyvkereskedő 1 kéziratot, 9 nyomtatványt; június 3-án Kubinyi újlag 3 régi magyar nyomtatványt, 10-én Csergő Ferencz 7 könyvet, 21-én Landerer könyvkereskedő 2 kéziratot és ugyanannyi nyomtatványt, 28-án Szentgyörgyi György 1 oklevelet, 2 könyvet; július 7-én Lászlóvszky József 5 könyvet, 21-én Ráth Pál 3 nyomtatványt, 29-én Plachy András 1 könyvet és 1 kéziratot; augusztus 10-én Sebastianovich Imre 6 nyomtatványt, 15-én Skolka András 6 nyomtatványt, 21-én Miller 11 könyvet, 27-én Szilasy József a Magyar Hirmondó és Kurir 13 évfolyamát, 28-án Spillenberg József 6 nyomtatványt; október 5-én Trattner Mátyás nyomdász 10 nyomtatványt, 19-én Haliczky András 5 nyomtatványt; november 9-én Révay László báró 1 szobrot, 1 darab római téglát, 15-én Eszterházy József gróf 16 nyomtatványt, 16-án Schedius tanár 10 nyomtatványt; december 2-án Plachy András 21 nyomtatványt, 9-én Sprung Antal 1 íjat és 2 nyilat, 15-én Radványi András csanádi kanonok 8 kéziratot.

E szerint 1805-ben 42 egyén 327 nyomtatványt és kéziratot, 2 oklevelet, 1 szobrot, 1 római téglát, 1 ijat és 2 nyilat ajándékozott a Széchényi-országos-könyvtárnak.

1806-ban némileg csökken az érdeklődés, a mennyiben 25 egyén csak 242 kéziratot és nyomtatványt, úgyszintén 3 régi urnát küldött be az intézetnek.

1807-től ismét növekszik a szám: 47-en 215 drb nyomtatványt és kéziratot ajándékoznak a könyvtárnak, ezen felül egy egyszemű malacot borszeszben, 372 drb magyarországi ásványt, 1 régi, bikát ábrázoló szobrot, tengeri csigákat, 1 régi ezüstgombot, 1 lőportartót, 1 régi palaczkot, 1 nemesi czimert, 1 régi ezüstgyűrűt, 2 régi pénzt és 1 földabroszt.

Nem szerepelnek a Protocolum Patriophilorum lapjain azok a könyvek, kéziratok, a melyeket Széchényi, részint hogy a régi hiányok kiegészíttessenek, részint hogy a külföldi magyar vonatkozású munkák megszereztesse, folyton nagy áldozatokkal gyűjtött és ajándékozott a könyvtárnak. Ezek először Tibolth kezeihez jutottak, a katalogus pótköteteibe való felvétel céljából. Mikor azután Tibolth végzett velük, Sopronban szépen bekötötte és egyszerre nagyobb tömegben Pestre szállíttatta.

Tibolth és Miller többször váltanak levelet erre vonatkozólag. 1805 ápril 7-én is ezeket írja Tibolth Millernek: várom a lipcsei árverésen megvásárolt könyveket; megrendeltem a külföldi magyar vonatkozású munkákat is, minek következtében a könyvtár ismét néhány száz darabbal fog gyarapodni. Mindezeket bekötöttem Sopronban és pedig csinosan, hogy külsőleg is tetszetősek legyenek. Egy kérésem is van: néhány illyr, görög és szláv nyelven megjelent munkát küldök, miután ezeket itt senki sem tudja elolvasni; légy szives címeket pontosan leiratni és latinra lefordíttatni, hogy a katalogus II. pótkötetébe felvehessem. Légy jókedvű és munkálkodjál buzgalommal a félreismert, de mindenesetre hasznos intézet javán.¹ Szeptember 24-én kelt levelében ismét ezt olvassuk: az országos könyvtár részére több láda könyv és kézirat van itt, a melyek bármikor elküldhetők. Főleg Lipcsében vásároltam szép dolgokat, a melyekben örömed fog telni. Mennyire sajnálom, hogy hazánkban a tudományos intézetek oly kevésé

¹ Miller levelezése. IV. 85.

virágzanak; de így van ez mindig, ha a világosság a sötétséggel küzd.¹

A mit egyes magánosok ajándékoztak a könyvtárnak, vagy a mi csekélység köteles példányok czimén beérkezett, azt viszont Miller küldötte el időnkint Tibolthoz, hogy a katalogusba ezek is felvehetőek legyenek. Ez az ide-oda való küldözgetés azonban, a mit különben Széchényi alapítólevelében kikötött magának, nem tetszett Millernek. És még kevésbé tetszett neki, hogy Tibolth arról a több láda könyvről és kéziratról beszélt, a melyet mint Széchényi újabb szerzeményeit, legközelebb Pestre volt küldendő. Hiú, kicsinyes lelke attól tartott, hogy Széchényi nagyarányú küldeményei mellett az ő apróbb szerzeményei majd számba sem vétetnek. Pedig dicsekedve szokta emlegetni, hogy csak 1803. augusztus 14-étől 1805. január 31-éig is ezer darab nyomtatványt és kéziratot szerzett a könyvtárnak. Nem tudta tehát megállni, hogy Tibolthnak azt ne válaszolja fentebbi levelére, hogy a Sopronban lévő könyvekből 10—15 ládára való részben egyes magánosok ajándékaiból, részben pedig a helytartótanács által küldött köteles példányokból származik, nem pedig Széchényi vásárlásaiból.

Tibolthot igazságszeretete arra készítette, hogy szigorúan meg rója ezen valótlán állítást. Leveled tartalma — olvassuk 1806. november 14-én Millerhez intézett soraiban — nem tesz tanúságot ismert igazságszeretetedről, mely mindenkinek megadja a magáét. Midőn ezeket irtad, elhagyott méltányosságod és egyedül rosszindulatodra hallgattál. Hiszen jól tudod, hogy azok a magánosok csupán kisebb könyvecskéket, értekezéseket (a melyek közt igaz, hogy több ritkaság is volt), ajándékoztak a könyvtárnak, a helytartótanács pedig pár lapnyi költeményeket, prédikációkat küldött, úgy hogy Budai munkáinak kivételével egy művet sem kaptunk ilyen módon. A magánadományokat bátran elhelyezheted egy ládában, a helytartótanács küldeményeit pedig egy zsebkendőben. Ha a Széchényi-féle vásárlások nem lennének, honnan vennők ládászámra a könyveket, hogyan adhatnánk egy második pótkötetet a katalogusból? Talán a te pár száz értekezésedből és versedből telnék ez? Lám! így alkotunk magunknak szenvedélyeink hatása alatt helytelen ítéletet. Ha a kötések elkészülnek, az összes

¹ Miller levelezése. V. 64.

itt lévő könyveket, a melyeknek háromnegyed részét Széchenyi pénzén vásároltuk megkapod; ez lesz a legjobb czáfolat állításaidra és ezzel foglak arra kényszeríteni, hogy a jövőben mindenkinek add meg, a mi őt megilleti. Hogy minden, a magyarságért áldozatot hozó alapító csipkedéseknek van kitéve, mutatja Marczibányi esete is, a kit úgyszólván kényszerítettek arra, hogy alapítványa tervét feladja. Széchenyi sem várhat mást, főleg azoktól nem, a kiknek hivataluk, vagy hivatásuknál fogva az intézet javán kellene munkálkodniok. Igyekeztem rábirni őkegyelmességét, hogy többet ne küldjön fel, hogy ekként vége szakadjon a kezelést illető panaszoknak. Úgyszintén arra is iparkodni fogok rábirni a kegyelmes urat, hogy miután másrésről úgyis annyira gyarapszik a könyvtár, ezentúl kevesebbet költsön könyvekre. Hoc joco dictum.¹

Bármennyire szerette volna is azonban Miller Széchenyi újabb szerzeményeit kissebbíteni, annyi bizonyos, hogy sem a magánadományok, sem a köteles-példányok nem gyarapították nagyobb mértékben a könyvtár anyagát.

Ami az ajándékokat illeti, tudjuk, hogy 1805—1807-ig, vagyis három év alatt mindössze 784 kézirat és nyomtatvány jutott e czímen a könyvtár birtokába, és e nyomtatványok is a legnagyobb részben jelentéktelen apró nyomtatványok voltak.

A köteles-példányok száma pedig még a kevesnél is kevesebb volt. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy a helytartótanács 1807 június 23-án, hivatkozással az 1804 február 28-iki rendeletre, felhívja az összes hatóságokat, gondoskodjanak arról, hogy e rendeletnek érvény szereztessék, felvilágosítván a nyomdatulajdonosokat, hogy a nyomdai engedély nem számítható a nemesi előjogok közé, hanem miként ez más művelt népeknél is történik, a legfőbb kormányzói hatalom szokta adományozni azon kötelezettséggel, hogy a nyomdatermékekből bizonyos számú példányok az uralkodónak és a nyilvános könyvtáraknak beküldesse-nek és a közhasználatnak átadassanak.²

Ennek daczára, hála Széchenyi kifogyhatlan bőkezűségének,

¹ Miller levelezése. V. 83.

² Országos levéltár. A. 1807. Nr. 12710. A rendelet kibocsátására főleg az szolgálatott ezuttal okot, hogy a nyomdák a hirlapokat nem küldötték be az egyetemi könyvtárnak.

a könyvtári anyag három év alatt oly szépen felszaporodott, hogy az 1807. év kezdetén hozzá lehetett fogni a katalogus második pótkötetének kiadásához.

Mint a megelőző köteteket, úgy ezt is Tibolth készítette, teljesen abban a rendszerben, a melyben az előbbieneket. Az első részben betűrendben soroltattak fel a munkák, a másodikban szakok szerint.¹

A katalogus összes köteteiben a következő főszakok szerepelnek: I. Theologia. II. Historia. III. Jurisprudentia. IV. Medicina. V. Philosophia. VI. Mathesis. VII. Philologia, Paedagogia cum historia literaria.

Ezek ismét több alszakra oszlanak. A *theologia* ezekre: 1. Hierographia, 2. Hermeneutica, 3. Patristica, 4. Dogmatica, 5. Polemica, 6. Moralis et Ascetica, 7. Pastoralis, 8. Homiletica, 9. Liturgica. A *historia*: 1. Historia universalis, 2. Historia sacra sive ecclesiastica, 3. Historia ecclesiastica Hungariae et Provinc. adnex. 4. Historia civilis, 5. Biographia, 6. Stemmatographia, 7. Geographia. A *jurisprudentia*: 1. Jus nat. gent. et civ. 2. Jurisprudentia Hung. et Provinc. adnex, 3. Jus publicum, 4. Jus canonicum et eccles. 5. Jus criminale, 6. Jus montanum, 7. Jus municip. civit. A *medicina*: 1. In genere, 2. In specie. A *philosophia*: 1. Logica, Metaph. Philos. pract., 2. Physica, 3. Chemia, 4. Historia natur. A *mathesis* nem birt alszakokkal. A *philologia* és *paedagogia*: 1. De Educatione juvent. et re scholast. 2. Historia Literaria, 3. Linguistica, Rhetorica, Poesis, Grammaticae Lexica etc.

Az előszót a második pótkötethez Szerdahelyi György Alajos, sok időn keresztül az esztetika tanára az egyetemen, utóbbi váci kanonok és czimzetes apát, termékeny, neves író írta.

Ebben ő is első sorban az előtt a kiváló, szinte hihetetlen buzgóság előtt hajtja meg a zászlót, a melyet a könyvtár alapítója az irodalom és tudomány érdekében még mindig kifejt. Nem elégedve meg azzal, hogy nemzetségéhez, nevéhez, bölcsességéhez

¹ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano—Regnicolaris. Tomi I. Scriptorum Hungarorum et Rerum Hungaricarum Typis Editos Complectentis. Supplementum II. A—Z. Sopronii, Typis Siessianis, 1807. 8° 2+XVI+618. Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano—Regnicolaris Supplemento II. Comprehensos in Scientiarum ordines Distributos Exhibens. Pestini, Typis Trattnerianis, 1807, 8° 332+6.

és nagylelkűségéhez minden tekintetben méltó könyvtárt létesített, és ezt szeretett hazájának szentelte, ami magában is oly magasra tett, hogy az ily elhatározásnak létrejöttét csakis valami fensőbb ihletnek kell tulajdonítanunk, azt most is folyton újabb szerzeményekkel gyarapítja és a nagylelkűen magára vállalt kötelezettséget szentül teljesíti. Alkotását a többi közt főleg az teszi nevezetessé, hogy eddig nem sejtett útra lépve, oly könyvtárt akart létrehozni és azt a közhasználatnak átadni, a mely nemcsak a reánk vonatkozó könyveket és kéziratokat, hanem a magyar-vonatkozású régi pénzeket, földabroszokat, képeket is magában foglalja és ekként a magyar irodalom általános múzeuma, a hazai műveltség nyilvános központja legyen.

Ez a magyar könyvtár és mondjuk ki bátran, nemzeti, országos könyvtár, nem mint általában a nagy dolgoknál szokás, kicsiből fejlődött nagygyá, hanem egyszerre nagy arányokban indult meg és lett oly nevezetessé, hogy hire megjárta már egész Európát.

De mértéket tartva a mondandókban, mondja Szerdahelyi folytatólag, örömmel kell azt is felemlíteni, hogy a kitünő példa által buzdítva, az irodalom barátai kötelességüknek ismerik az intézetet csodálatos számban és menységben gyarapítani. Remélni lehet ennél fogva, hogy lassan-lassan mindaz elő fog kerülni, a mi eddig lappangott, hasznavehetlenül rejtőzött. Irodalmi termékeink már nagyrészben ott vannak, legnagyobb tanulságunkra. Úgyannyira, hogy ha szabad lenne a haza nevében szólani, e helyen is köszönetet kellene szavazni az irodalom pártfogóinak. A könyvtár évkönyvei mindannyiuk nevét hűségesen meg fogják őrizni. Mert lehet-e oly háládatlan utókort képzelni, mely ilyen adományokat feledésbe engedjen merülni? Mindezt nem hizelgésből mondja, hiszen sem erre, sem általában az ő pártfogására nem szorultak reá. Csakis a köteles tiszteletnek akar kifejezést adni irányukban.

Elmondaná, mi mindent ajándékoztak már, mi minden gyűlt már egybe e kincsesházban, ha attól nem tartana, hogy nem fog hitelre találni. Ő maga is hasonlíthatatlanul többet talált itt, mint a mennyit remélt. S az a véleménye, hogy ha valaki nem a saját szemeivel, nem huzamosabb időn át vizsgálja át a könyvtár összes rejtekeit és nem ezen az úton tájékozódik az iránt,

hogy minek mi az értéke, tudományos becse, vagy egyáltalában nem fog hitelt adni mások szavainak, vagy nagyon is kételkedve.

E mellett 1799 óta öt kötet jelent meg a nyomtatott művek katalógusából; ezeket követi most a hatodik. Ha e kötetek nem képesek is az egyes munkákról teljesen részletes képet nyújtani, hangosan hirdetik a hazai tudomány gazdagságát, mely valóban oly sokat ölel fel már és annyi irányban, hogy fenhéjazás nélkül páratlannak mondható a maga nemében. Nem szól ezúttal a megbecsülhetlen értékű kéziratgyűjteményről, nem az érmeokről, a földabroszokról, a metszetek és címerekről; annak idején mindez fel lesz tárva a tudós világ előtt. Addig a hazafiak vigasztalására, ösztönzésére csak annyit mond, ha a magyar könyvtár oly arányokban gyarapszik a jövőben is, mint eddig, bárki jószétség nélkül megjövendölheti, hogy el fogja érni azt a tökéletességet, a mely a közjóért hevülő, a tudomány, irodalom és művészet kedvelő alapító szemei előtt lebegett. Hogy azonban a magyar könyvtár nevének dicsőséggel megfelelhessen, nagy buzgóságra és bőséges pénzforrásra van szüksége. A név a mienk, magyaroké; az ügy közérdeket képvisel; s a haza mindnyájunkhoz szól!!!

Az 1807. év elején mind a két rész kikerülvén a sajtó alól, Széchényi az április 5-én Budán megnyílt országgyűlésen üléselő főrendeknek és követeknek megküldötte a katalógust. Kisérő levelében, melyet előzetesen a nádor is jóváhagyott, elmondja, hogy a felség rég megengedte neki, miszerint »amelly Gyűjteményeket ifjúságától kedves Hazájához vonzó szeretetből, ugyanezen drága hazáját egyedül illető könyvekben, kézírásokban, régi kelendő és emlékeztető pénzekben, mappákban, képekben és címerekben szerzett, azokat annak nagyobb dicsőségére és az idegenek előtt méltó megismertetésére, de leginkább a Király és Haza mellett híven és bölcsen szolgáló érdemes eleinknek örökösítésére és ezeknek dicsőséges példáit követni óhajtó polgártársainak felsegítésekre az országnak ajándékozhatta. Hogy tehát ezen tsekély áldozatának, melly már most a Haza örökjévé és az által minden Magyaroknak tulajdonává vált, kiki mivoltát jobban tudhassa és annál inkább használhassa is, bátorkodik a tekintetes Statusoknak és Rendeknek azon könyveknek lajstromával kedveskedni, mellyek immár ő királyi Főherczegsége Nádor-Ispányunk-

nak Főgondviselése és pártfogása alatt Pesten az Ország könyvtárházában tartatnak. Ezen könyvek lajstroma után rendszerént a többi fennemlített szerzeményeknek lajstroma is fog következni, a mennyire azoknak kiadását megélheti.«¹

E lajstromok csakugyan készültek. Nemcsak a mappákról, metszetekről és címerekről, a melyeket mint fentebb láttuk Gruber vett munkába, hanem a kéziratokról is, a mire Miller vállalkozott s amiről 1806 július 20-án azt írja Széchényinek, hogy szorgalmasan halad előre a munkában, valamint a régi pénzekről is.

Az éremgyűjtemény példányairól a metszetek már az 1806. évben készen állottak. Miután azonban ebben az időben Tibolth sokat betegeskedett, Széchényi a nyár folyamán kérdést intézett Engelnél, vajjon nem lenne-e hajlandó megírni az éremgyűjtemény katalógusát. Engel azonban november 11-én Tibolthoz intézett levelében, részint egészségi állapotára, részint nagymérvű elfoglaltságára való hivatkozással elhárítja magától a megbízatást, és vagy Schönwisnert, vagy Schwartnert ajánlja maga helyett. Ekkor Széchényi Schönwiesner István apátot nyerte meg a katalógus megírására, a ki a munkához azonnal hozzá is fogott.

Az 1807. év tavaszán nyitotta meg Miller a könyvtár vendégkönyvét is, és pedig egyszerre kétfélét; az egyikbe a fejedelmi látogatók, a másikba a többiek írták be nevüket. Az elsőnek zöld bőrkötésén ezt a felírást olvassuk: *Idiographa Augustissimorum Europae Et Principum Regiorum Museo Nationali Hungarico Sempiterno Cultu Sacra*. A legelső bejegyzés Ferdinand trónörökösé 1807 május 6-áról. Egy másik lapon pedig Ferencz királyé május 21-éről. A másiknak címlapján fent az országnak címere, alul pedig a gróf Széchényi-család címere látható gyönyörű tollrajzban, középen pedig ez a felírás áll: *Album Bibliothecae Hungaricae Széchényianae Regnicolaris in Comitibus SS. et OO. Budensibus Art. XXIV. An. 1807. confirmatae*.² Ebbe Benedekfalvi Kiszely Pál írta be elsőnek nevét 1807. április 27-én.

Az utóbbi évek örvendetes eredményei közé kell számítanunk a könyvtár vezetője anyagi ellátásának feljavítását is.

Miller még az 1805. év őszén azzal a kéréssel fordult a

¹ Fogalmazvány a Széchényi levéltárban. I. köt., 13. szám, II. csomag, 57. szám.

² Múzeumi kéziratár. Fol. Hung. 972.

Die 6te Maji 1807.

Terdinand^{us}
 Josephus Valentinus
 Ludovicus
 Die 30^{is} Januarii 1805.

Anton
 Josephus
 die 12 Januarii 1809

Ludovicus
 die 5ta Julii 1810.
 H. et H. 1810

Lepoldus
 Wilhelmus
 die 26ta VIII^{bris}

Lyonnina die 4ta Octobris 1815.

Maria Theresia die 12ta Aprilis 1817

Anna die 12ta Julii 1817

Anton die 12ta Aprilis 1817

Albertus die 10ta Maji 1818.

Franciscus
 die 18ta Augusti 1820.

Adolphus
 die 25ta Augusti 1820

Carlus
 die 25ta Augusti 1820

Ludovicus
 die 15ta Augusti 1820

Antonius

Carlus
 die 28ta Augusti 1822.

Ludovicus
 die 14ta Maji 1824.

Ludovicus
 die 22ta Maji 1827.

helytartótanácsához, hogy addig is, míg a Széchényi-országos-könyvtár részére sikerül valamely pénzalapot teremteni, adjanak neki akár lakbér, akár jutalom fejében a rendes tanárokéval egyenlő fizetést. A helytartótanács tekintettel húsz éves irodalmi munkásságára, úgyszintén arra a körülményre, hogy a felség által részére engedélyezett lakást a pálos kolostorban még mindig nem foglalhatta el, továbbá, hogy sem az irodai költségekre, sem pedig a postadíjak fedezésére nem kap semmit, azt a javaslatot terjesztette a felség elé, hogy addig, míg Miller természetbeni lakáshoz jut, lakbér czimén évi 300 frtot kapjon.¹ A felség jóváhagyta a felterjesztést és a magyar királyi udvari kancellária 1806 október 10-én értesítette a helytartótanácsot, hogy ő felsége Millernek évi 300 frt lakbért utalványoz az egyetemi alapból.

Még mielőtt ez a legfelsőbb elhatározás leérkezett volna, Miller újabb 200 forintnyi fizetésemelésért folyamodott. Abban az időtájban, a mikor a helytartótanács egyik bizottsága elhatározta, hogy Miller fizetésének felemelése tárgyában ő felségéhez felterjesztést intéz, kapta kézhez Eszterházy József gróf, Millernek és még inkább az intézetnek őszinte jóakarója, az október 10-ki értesítést. Ez nem csekély zavarba hozta őt, miután majdnem összeesett azzal az intézkedéssel, hogy a könyvtári alkalmazottak az egyetemi épületben, ahová az intézet már legközelebb átköltözendő volt, természetbeni lakást kapjanak. Eszterházy attól tartott, hogy Miller most már nemcsak fizetésének emelését nem fogja megkapni, hanem még a 300 frt lakbért is megvonják tőle. Azért előterjesztésében azzal az indokolással hozta javaslatba a 200 frt megadását, hogy ez egyuttal irodaköltségül és a postadíjak fedezésére is szolgáljon, nemkülönben némi kárpótlásul azért, hogy három éven át nem volt lakása.² A dolog sikerült, a mennyiben a felség 1807 április 24-én Miller fizetését, személyi pótlék czimén, évi 200 forinttal ismét megjavította.³

Nem vált az intézet hátrányára a könyvtár személyzetében 1806-ban beállott újabb változás sem.

Miller és Gruber nem voltak összeillő elemek. Miller sokkal

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1805. Nr. 10025.

² Miller levelezése. V. 77.

³ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. 1807. Nr. 10538.

A KÖNYVTÁR ELSŐ VENDÉGKÖNYVÉNEK CZÍMLAPJA.

hatalmaskodóbb természet volt, Gruberben pedig jóval több volt a költői érzékenykedés, mintsem hogy egymás mellett sokáig békeességben megférhettek volna.

A temesvári tartózkodás, tehát a távollét ideje alatt köztük kifejlődött barátság nem tartott soká. Gruber egy alkalommal Battyáni grófnak írt levelében megjegyzéseket tett Miller-ről, a melyek Millernek tudomására jutottak. Magyarázatra kerülvén a sor, Gruber azt ajánlotta neki, kérje el a gróftól az eredeti levelet és akkor meggyőződhetik affelől, hogy tisztelettel szólott róla; legfeljebb azon panaszkodott, hogy Miller szerfelett idegenkedik mindentől, ami az esztetikával összefügg.¹

Az ellentét ettől fogva egyre jobban kiélesedik köztük. Midőn Gruber 1806 április 29-én családi ügyekben egy havi szabadságot kérvén Bécsbe megy és Széchényit arról értesíti, hogy hazaszeretete és az országos könyvtár gyarapítására irányzott buzgalma itt sem hagyván nyugodni, rávette a pozsonyi származású Schönbergert, hogy műveit a könyvtárnak ajándékozza, panaszkodva említi, hogy csak egy ember van Pesten, a ki munkásságát semmire sem becsüli, mivel nem csap zajt és önmagáról szerényen beszél, s a ki mindent maga szeretne végezni, hogy ne kelljen a babért, a melyre maga tart számot, mással megosztani.²

Ehhez járult, hogy Grubernek folytonos anyagi zavarokkal kellett küzködnie. Többször fordul apróbb kölcsönökért Kovachich-hoz is. 1806 április 7-én pl. ismét segítségét kéri — mint mondja — legvégső szükségében; másnap 5 frtot kellene fizetnie a csizmadának, pedig alig van pár garasa; 25 frtot kér tehát, hogy segíthessen magán. Elvész nélküle.³ Április 29-én is — midőn szabadságot kér — kifakad, hogy helyzete, körülményei megmérgezik életét és valóságos emberkerülővé teszik.⁴

Mindez végre azt az elhatározást érlelte meg lelkében, hogy megválk állásától. Már bécsi tartózkodását erre használta fel és pedig sikerrel, mert augusztus 11-én azt jelenti Széchényinek Bécsből, hogy kedvezőbb megélhetési viszonyok közé jutván, Lobkovitz herczeg könyvtárának őrévé lett — a Széchényi-nemzeti-

¹ Miller levelezése. V. 22.

² Széchényi-levéltár, I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

³ Kovachich levelezése. 1806. p. 57.

⁴ Miller levelezése. V. 23.

könyvtárnál elfoglalt állásáról lemond. Elhatározását a gróf nem veheti rossz néven, mert 500 frtnyi fizetéséből a legnagyobb takarékoság mellett sem tudott megélni, de különben sem viselhetett olyan hivatalt, a melyben valaki sem tudományát, sem munkáját nem becsülte meg. A térképek, metszetek stb. katalogusát át fogja adni Millernek; ennek befejezésével utódjának már nem sok munkája lesz. Lelkiismerete azt mondja, hogy a mit ő egy hónap alatt végzett, ahhoz másoknak egy év sem lenne elegendő.¹

Gruber helyére Széchenyi 1806 szeptember 17-én Strázsay József hites ügyvédet, a ki a magyaron kívül a német, francia és olasz nyelvet is bírta, nevezte ki és a helytartótanács-hoz megerősítés és fizetésének folyósítása végett felterjesztette.²

Széchenyi áldozatkészsége mellett főleg József főherczegnádor jóakarató érdeklődése, pártfogása, támogatása volt az, a mi a pálos kolostorból való kizavartatás daczára is képes volt a Széchenyi-országos-könyvtár fejlődését biztosítani. Ő hívta fel az uralkodóház tagjainak figyelmét is az intézetre, ugy, hogy 1807 május 6-án Ferdinand trónörökös, 21-én pedig maga Ferencz király tüntette ki látogatásával a könyvtárt, a főherczegnádor, Széchenyi Ferencz gróf, Wrba főudvarmester és más előkelő urak társaságában.

A Magyar Kurir így számol be olvasóinak a nevezetes eseményről. »Felséges kiráyunk, a gyűjteményeknek mintegy fél óráig tartott szorgalmatos megnézése közben, teljes meglegedését azzal mutatta, hogy a nagyméltóságú szerzőnek gondos szorgalmát, annyi temérdek tudományos dolgoknak, melyek csak Magyarországot illetik, öszveszerzésében, nem győzte elegendőképpen csudálni és dicsérni, annál inkább pedig, hogy mintegy 15 esztendőök alatt vihette légyen azt annyira. Hanem több izben a ritka és drága könyveknek, kézírásoknak, képeknek, mapáknak sat. előmutatása közben, megköszönni is méltóztatott e nagykegyelmü Felség a gróf úrnak magyar hazájának tett ezen áldozatját. Böven értésére adta azon felől, hogy igenis gondja leend arra, hogy e nemzeti kincs, valamint a maga nemében ritka, úgy igaz méltó fényre kaphasson. Figyelemmel olvasta azon érdemes hazafiaknak, az a végre készített különös könyvben feljegy-

¹ Széchenyi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Országos levéltár. Litt. Polit. 1806. Nr. 18922.

zett neveit, kik a halhatatlan emlékezetre méltó szerzőnek példáját követvén, hazájokhoz vonzó szeretetből szintúgy más némely becses adományokkal szaporították a gyűjteményt, örömet jelentvén buzgóságok eránt, így szóla: illik és szükséges is, hogy minden, a mi a többi tartományomban is találtak és ezen gyűjteményhez való, itt tartasson. Kiváltképpen tetszett pedig ő cs. kir. Felségének a rend, melyet az ország könyvtárjának főgondviselője tek. Miller Jakab Ferdinand úr a gyűjteményeknek felosztásában tett. Az egész alkotmánynak elrendelése, úgy mint most vagyon, egyedül az ő jó izlésének szüleménye. Ezen kiterjedett tudományú úr más különös tulajdonságaival is szembetűnőképpen, valamint tudja ötet nádorispány ő főhercegsége különözni, úgy császár és király ő felségének kegyelmes figyelmét magára vonta. Kétségkívül nádorispányunk ő főhercegségének, a ki a magyar haza hasznának, fényének, dicsőségének minden léptében, tettében igen nyilvánvaló előmozdítója lévén, mindenkor nagy pártfogója volt a nemzeti alkotmánynak is, kell köszönnünk, hogy magyar könyvtárunknak legelső meglátogatásával is a császár királyunk ő felsége ennyi kegyelemnek kinyilatkoztatásával méltóztatott azt felmagasztalni. Valóban egész ábrázatjának mozdulásaiból egyebet nem láthattak a jelenlévők, mint mindannyiszor való szives mosolygást, valahányszor császár ő királyi Felsége valamiben való megelégedését jelentette.«¹

A nádor intézkedésének köszönhető, az is, hogy az 1807. évi budai országgyűlés idején, a mikor többen szerették volna a könyvtárt használni, itt egy olvasóterem rendeztetett be.²

De míg ekként a nádor a nagyközönség használatába bocsátotta a Széchényi-országos-könyvtár gazdag anyagát, addig másrésről az akkori idők szellemének megfelelően arról is gondoskodott, hogy az engedélyezett szabadság révén, visszaélések ne történhessenek és veszedelmes tanok, államellenes eszmék stb. ez úton ne terjesztessenek. 1807 augusztus 14-én ugyanis felhívta Millert, hogy miután hitelt érdemlő helyről azt az értesítést vette, hogy az országos-könyvtárban őrzött több oklevelet és kéziratot kiadás czéljából lemásoltak, tegyen jelentést, miben

¹ 1807. évf. 43. szám, 652. lap.

² Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1807. Nr. 23891.

áll a dolog s egyuttal meghagyta, hogy a jövőben minden ilyen másolatot, mielőtt az bármi úton közzétételnek, neki bemutasson.

Miller augusztus 18-ki felterjesztésében elmondja, hogy mi minden van a kéziratok közt, és milyen eljárást követtek eddig ezek használatában.

A kéziratok száma összesen 1232 kötetre rúgott. Ezek közt a figyelemre legméltóbbak a különféle országgyűlési iratok voltak. Azután Thurzó, Eszterházy Miklós és Pál, Báthory István protocollumai, Rákóczy Ferencz, III. és IV. Incze, IV. Gergely levelei, Verancsich, Pázmán, Dudich, Draskovich, Gyulafi levelezései, részben eredetiben, részben másolatban; vagy 50 kötet oklevélmásolat, több értekezés, dolgozat, kész munka stb. Lehetetlen — írja — mindent részletesen elszámlálni, hanem majd az általa megkezdett kéziratkatalogust leiratja ő fensége részére is. Legjobban szeretné, ha ő fensége kiküldené kancelláriájának igazgatóját vagy titkárát, a ki vele együtt vizsgálná át a kéziratokat.

A mi a használatot illeti, eddig is az volt az eljárás, hogy ismeretlen egyének csak kívülről tekinthették meg a kéziratokat, bővebb betekintés czéljából pedig csakis olyanok kapták meg, a kiket hivatalos eskü fűzött az uralkodóházhoz, vagy pedig oly tudósok, a kiknek jelleme, gondolkozása felől elegendő biztosítékot nyújtott irodalmi munkásságuk. Az ő tudomásával nem is adtak ki lemásolás czéljából olyan iratokat, a melyekről feltételezhető volt, hogy közzétételükből az országra valami kár háramlanék. Igaz, hogy nemrég megjelent nyomtatásban Berzeviczy Gergely értekezése a parasztság állapotáról, ámde ebben a könyvtárnak mi része sem volt. Ide ugyanis nem egy oly kézirat is bejutott, a melyet már megelőzőleg több példányban lemásoltak. Legutóbb maga az alapító is több országgyűlési iratot vett ki téritvény ellenében, de róla bizonyára nem lehet feltételezni, hogy ezekkel vissza fog élni. Ő, mint a könyvtár vezetője, soha sem fog a nádor előzetes tudta és engedélye nélkül a gyűjteményből valamit kiadni, sem pedig lemásolásra átengedni. A Széchényi-leveleknél¹ is jobb szeretne volna, ha nem kell nevét oda

¹ A következő munkáról van szó: *Epistolae Archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Széchényi — quas ex autogra-*

kölcsönöznie; nem is tett egyebet, mint hogy az előszót megírta. Ennélfogva egyetlen példánnyal sem rendelkezik e műből, miután mind az 500 példányt a grófnak küldötte el, a kinek költségén a könyv megjelent.¹

Azonban minél nagyobb jóakarattal karolta fel József főherceg nádor a Széchényi-országos-könyvtár érdekeit, annál inkább meggyőződött arról, kivált az utóbbi évek eseményeinek hatása alatt, hogy sem az ő védnöksége, sem Széchényi kiapadhatlan áldozatkészsége, sem az ország lakosainak nagymérvű érdeklődése nem lesz képes az intézet fejlődését maradandóan biztosítani, ha nem bír céljának megfelelő, állandó helyiséggel. A melyben a gyűjtemények kényelmesen elhelyezhetők, czélszerűen felállíthatók és a közönség által tanulságosan használhatók lesznek és a hol a zsellérkedés hátrányait a tulajdon otthon kényelme, biztonsága, zavartalan nyugalma váltja fel.

Hogy tehát ezt megteremthesse s hogy az intézetet egyúttal az egész nemzeti művelődés központjává, gyűjtőházává, új, hatalmas erők forrásává tegye, hozzáfogott Széchényi alkotásának az egész ország hozzájárulásával történő, szélesebb alapon való kifejlesztéséhez.

phis editit Jac. Ferdin. de Miller. Pestini, Typis Mathiae Trattner, 1807. 8° I. 320+2. II. 325+40.

¹ A múzeumi igazgatóság irattára. A. 1807. Nr. 4.